

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 257.7
ОHP

ANNA JAGIELLO
Filološki fakultet
Univerzitet u Vroclavu – Poljska

PANTEON BOGÓW W MITOLOGII SŁOWIAŃSKIEJ

Abstrakt: Autorka przedstawia bogów występujących w mitologii słowiańskiej takich jak: Perun, Świętowit, Rujewit, Welesa, Jarowit – Jaryło, Triglaw, Trojan, Swaróg, Swaróżyc, Dadźbóg i Czarnobóg oraz ukazuje typy tej politeistycznej religii. Kontrowersje związane z istnieniem Czarnoboga przedstawia na podstawie poglądów A. Brücknera, który wyklucza jego istnienie i V. Čajkanovića, który nadaje mu rangę boga świata podziemnego. Zwrócona została uwaga na dzisiejsze nazewnictwo, w którym widać pozostałości nazw starych pogańskich bóstw. Na koniec przytoczony jest fikcyjny panteon bogów w mitologii polskiej autorstwa Jana Długosza.

Słowa kluczowe: bogowie słowiańscy, mitologia słowiańska, politeizm, Polska, A. Brückner, V. Čajkanović.

Podjmując temat panteonu bogów w mitologii słowiańskiej uznano za zasadne oparcie się na pozycjach książkowych tj: A. Brückner *Mitologia słowiańska i polska*, A. Szyjewski *Religia Słowian* i A. Gieysztor *Mitologia Słowian oraz V. Čajkanović O vrhovnom bogu u staroj srpskoj religiji*.

Pisząc o panteonie Bogów słowiańskich zasadne jest by ustalić jaki rodzaj religii wyznawali dawni Słowianie. A. Szyjewski uważa, iż *politeistyczny układ panteonu jest abstrakcją wynikłą z przedkładania kategorii religijnych innych kultur na terminy zachodnie, wymyślone z naszego pojmowania religii antyku, w której każdy z bogów zajmuje*

*własną sferę władzy*¹. W mitologii słowiańskiej występował politeizm, który wyrażać się mógł w postaci **henoteizmu**, czyli wybrania jednego boga z panteonu za subiektywnie najwyższego, a nawet jedyne. Występował też jako **panenteizm**, w którym naczelną boską siłą może być tożsamy ze światem i jego mocami, a zarazem być ponad nimi. Dochodziło także do procesów **synkretyzacji**, kiedy to bóstwa odrębnych kultur zlewają się w jedną całość. A. Szyjewski przytacza Thietmara, który uważał, że z jednej strony tyle ile jest okręgów w kraju, tyle znajduje się wizerunków bożych, czyli jest wielu bogów plemiennych. Ruska kronika zaś mówi, że jeden bóg może mieć wielorakie postacie – *Perun jest mnog*².

Liczne są odwołania do jednej zasady tłumaczącej wszystkich bogów i jest to **hipoteza solarna** a rzadziej **lunarna**. Hipotezę lunarną zwraca się uwagę na obecność rogu (znak nowiu Księżycy) w boskiej symbolice od Rugii po Zbrucz. Jest ona jednak odrzucana. Hipoteza solarna oznacza, że wszyscy bogowie połabscy i większość kijowskich są postaciami Słońca³.

Z kolei Henryk Łowmiański nie uznaje tożsamości jednego boga. Uważa on natomiast, że każda grupa Słowian: zachodnich, wschodnich i południowych rozwinięła odmienny typ wierzeń religijnych, nie mając nawet wspólnych bogów. Po swych indoeuropejskich przodkach wszyscy Słowianie odziedziczyć mieli **prototeizm** – kult nieba materialnego przemieniający się w kult bóstwa, pozostałe bóstwa są już ich władnym wynalazkiem, którego obecność stała się możliwa w momencie przechodzenia z ustroju plemiennego do społeczeństwa klasowego. Było to możliwe na Połabiu, natomiast pozostałe obszary Słowiańszczyzny cechowała, aż do przyjęcia chrześcijaństwa **polidoksja**, czyli mieszanina zapożyczeń elementów z religii pierwotnych (magia, animizm) oraz kultu nieosobowego nieba. Twierdzi, że słowianie dzielili się na wyznawców „boga nieba” – Swaróg i „boga błyskawicy” – Perun⁴.

Mitologia i panteon bogów słowiańskich poszczególnych narodów wywodzą się z jednego prasłowiańskiego pnia. Słowianie w swoim panteonie posiadają kilkunastu bogów, z których najczęściej wspominanymi są: Perun, Świętowit, Rujewit, Welesa, Jarowit – Jaryło, Triglaw, Trojan, Swaróg, Swaróżyc, Dadźbóg i Czarnobóg. Pytanie jakie się nasuwa to czy każdy z Bogów był indywidualnym

bytem, czy też tak jak w *Mitologii słowiańskiej i polskiej* A. Brücknera na czoło wysuwa się Swarog, czyli Swarożyc czyli Dadźbóg? Na plan dalszy zostaje przesunięty Perun oraz zaakcentowana jest rola Welesa jako boga podziemi⁵.

Perun. "Twórca błyskawicy", bóg burzy. Perun znany jest na terenie całej Słowiańszczyzny⁶ oraz u Bałtów w postaci Perkuna. Jego imię pierwotnie znaczyło „uderzający”, w języku polskim uległo desakralizacji, stając się nazwą błyskawicy. Zgodnie z ruskimi kronikami posagi wyobrażające Peruna przedstawiały go w postaci męża w sile wieku o siwej – srebrnej – głowie i złotych wąsach. Perun posiadał broń rekonstruowaną na wzór germańskiego *Bolt* jako Młot Piorunowy lub Topór, maczuga lub oszczep. Inną formą oręża stały się *strzałki piorunowe* – kamienne groty, ciskane na ziemię we wrogów, najczęściej zaś dęby. Znalezienie takiej strzały traktowano jako znak szczęścia, wkładano do kolebki niemowlęcia lub pocierano wymioną krów, gdy traciły mleko. Na Słowiańszczyźnie południowej umieszczano pod dachem dla ochrony przed piorunem. W Polsce nazywane są *strzałami*, u Serbów i Słoweńców – *strela*. Z Perunem wiąże się też: rozdwojona błyskawica – widły, zwierzęta: byk, baran, wół, gołąb, orzeł, rośliny: dąb, czterolistna kończyna, irys, oraz liczba 4 i 8⁷.

Słowianie południowi, osiedlali się na Półwyspie Bałkańskim od V wieku, znali Peruna jak i jego towarzyszkę, której imiona sprowadzają się do kształtu Perperuna. Ślady topomastyczne na obszarze byłej Jugosławii i Bułgarii, takie jak Perun, Perunac, Perunovac, Perunika, Perunička Glava, Perunski Vrh, Peruna Dubrava i inne⁸.

Na ziemiach polskich występują: Piorunowy Dział nad Popradem oraz kontynuacja w żywym języku polskim wyrazu *piorun* (grom), zabarwiona w gwarze śląskiej lekkim nalotem magicznym jako *pieron*. W starszej polszczyźnie występuje wyrażenie – „do pioruna” – niegdyś odczuwane jako ciężkie przekleństwo. Kaszubską pozostałością imienia boga Peruna, jest zawołanie „na perona” czy „te peronie”⁹. Badacz polski Włodzimierz Szafranski wysunął hipotezę, iż w Płocku znajduje się ośrodek kultowy z X wieku poświęcony bogowi Perunowi¹⁰. Istnieje także bajka białoruska o Bogu zsyłającym gromy na złego ducha, który w czasie burzy chroni się w drzewach. Ślady tego mitu znajdują się także w polskich wierzeniach ludowych¹¹

Najwyższy bóg słowiański, piorunowładca, jawi się jeszcze pod kilkoma innymi imionami, z których każde kryje postać ukształtowana pod innymi wpływami. Trzeba zaznaczyć, że pogaństwo między Łabą a Odram i na Pomorzu osiągnęło tak wysoki szczebel organizacji kultu, iż wielu historyków dopatrywało się wpływów skandynawskich¹².

Świętowit ze Zbrucza, którego kamienny posąg wydobyty został w XIX wieku. Posąg o czterech twarzach odnosi się do podziału horyzontalnego rzeczywistości. Cztery strony posagu pokryte są płaskorzeźbami ułożonymi na trzech poziomach, co odnosi się do trzech sfer kosmosu: Nieba, Ziemi i Podziemi. Postacie widoczne w górnej sferze są postaciami obu płci, jak świadczą o tym zarysy piersi. Kolejno są to bogini Łada, Mokosz – według Gieysztora, małżonka Peruna Perperuna/Dodola. Trzecie bóstwo to Perun a ostatnie być może Dadźbóg¹³. Całość posagu, o niewątpliwie fallicznym kształcie, symbolizowała ma ideę płodności.

Imię Swantewit, rekonstruowane jest jako Świętowit a nie jako Światowit, jak tego chciała romantyczna wizja badaczy XIX wiecznych. Znaczy tyle co rozporządzającego mocą świata, mocą nadprzyrodzoną. Ośrodek kultu znajdował się na cyplu północno – wschodnim Półwyspu Witowskiego, w Arkonie otoczonym lasem¹⁴.

Słowianie nadbałtyccy przydają Świętowitowi róg, znanie władcy, a jednocześnie naczynie, w którym napój stary zastępuje się nowym w symbolicznym porządku cyklicznego odnowienia i odmłodzenia. Róg należy do wyposażenia wczesnośredniowiecznych kamiennych posągów staropruskich z Warmii i Mazur. Widnieje też reku jeźdźca na kamieniu z Leżna pod Kartuzami¹⁵.

Rujewit. Pan Rui czyli Rugii. Był czczony w Gardzcu na Rugii obok Porewita i Porenuta. W 1928 r. odnaleziono trzy budowle drewniane. Trzecia nieokreślona to Porenuta. Jego posąg miał pięć twarzy. Imię tego boga zniekształcone zaproponowano by odczytać jako Porenut lub Piorunica. Gdyby przyjąć wersję Piorunica, byłaby to trzecia postać tego samego Peruna, raz przedstawianego w postaci zbrojnej – Rujewit, drugi raz jako uosobienie siły naporu – Porewit¹⁶.

Jarowit – Jaryło. Występuje w dwóch miejscach słowiańszczyzny połabskiej i pomorskiej Wołgoszcy (Wolgast) oraz w Obli (Havelberg) w grodzie nadłabskiego plemienia Brzeżan. Nazwa powstała z rdzenia jar- jaro-, co oznacza siła, surowość, siła płynąca z

młodości oraz jar – wiosna. Zbieżne kompetencje wojskowe i analogiczna budowa imion Jarowit i Świętowit nie tyle każą przyjąć ich tożsamość, ile bliskoznaczność obu z najwyższym bóstwem Perunem. Zarysowuje się tu obraz Jarowita – Jaryły z jednej strony wojownika, z drugiej – stróża zajęć rolniczych. Rujewit, Świętowit i Jaryło przypisani zostali do Peruna jako jego osobne formy¹⁷.

Weles. Jeden z najtrudniejszych bogów do zidentyfikowania – Weles lub Wołos. Wołos – bóg bydła lub skotii bog. Czczony przez Słowian i Finów. Jeżeli uwzględnimy wzmianki czeskie, Weles był bogiem (podziemi) kłątwy, świata dusz. Słowianie ruscy zaklinali się Wellsem – czyli mógł być także diabłem¹⁸. Weles występuje w hierarchii zaraz po Perunie. Z nazw topograficznych podaje się: Górę Weles w Bośni, w Tatrach jest podanie o smoku Wołoszynie a w Bieszczadach polskich wieś Wołosate oraz rzeka Welesa na Smoleńszczyźnie. Uważa się go za współdziałającego ze smokiem lub czartem. Weles u J. Długosza nazwany jest Nyją¹⁹.

Trigław. Znaczenie imienia Triglava jest oczywiste – Bóg o trzech głowach.

W Trygłowie widziano echo koncepcji Trójcy Świętej. Jednak imię tego boga pojawia się wcześniej dość często. W opracowaniach wspomina się o Górze Triglav w Słowenii. Według Słowaków pierwsza góra, która ukazała się z oceanu był Trigław czyli Tatry. Polskie zakłęcia odwołują się np.: do Trzech Zórz(utrenica, południca i wieczornica)²⁰.

W Polsce mamy Wzgórze Trygława w Szczecinie. Góry te traktowane są jako święte, góry kosmiczne lub axis mundi. Breński i szczeciński Trygłów posiadają cechy welesowe.

Trojan. Sadzi się, że Słowianie przejęli od jakiegoś ludu bałkańskiego rzymski kult boskiego cesarza Trojana, który miał trzy głowy i najprawdopodobniej był bogiem nocy i odpowiadał bogowi martwych w serbskim panteonie. Pośród wierzeń południowych słowian występuje także Trojan, jako zmora z kozimi uszami. Były także obrzędy grzebania lub topienia kukły zwanej Trojanem lub Germanem. W swym mitologicznym zastosowaniu mógłby przedstawiać Welesa²¹.

Swaróg. Kim był Swaróg? Nie jest prosto odpowiedzieć. Jego powołanie na Połabiu świadczy o tym, że był jednym z głównych

Bogów. Obrzędy i praktyki ofiarne wskazują na wojenny zakres działań tego boga. Jego kult miał szeroki ogólnosłowiański zakres. Znane są dwie postacie tej nazwy mitologicznej: Swaróg i Swaróžyc. Końcówka polska -ic, jak podaje Gieysztor, może być nazwą piesszczotliwą i oznacza tyle co, małego i miłego Swaroga (Serbski Djurdić to nie syn Djurdja, ale mały Djurdjo). Przekazy sugerują jednak raczej stosunek synowski Swaróžycy do Swaroga. O rozpowszechnieniu imienia świadczyć mogą nazwy miejscowe od Tczewa po Psków z pomorskim Swaróžynem między Starogardem a Tczewem (starszą nazwą było tu Swarżyszewo), poznańskim Swarzędzem, połabskim Swarżynem oraz inne²².

Swaróžyc. Przypadałyby mu funkcję boga atmosferycznego oraz ognia domowego tudzież ofiarnego. W języku rumuńskim, jako dowód, *sfarog* – oznacza spaleniznę, zwęglinę, suszę. Kult ognia i ogniska najsilniej utrzymywał się na Ukrainie polskiej i Białorusi, następnie miejsce przypadałoby Rosji i Ukrainie oraz Bałkanom²³.

Dadźbóg. Daźbog – Dadźbóg – bóg Słońca, być może jest innym imieniem syna słonecznego Swaroga. Imię tego boga tłumaczy się od czasownika *dati* – dać czyli Bóg rozdawca, ten co ma dać bogactwo. Polski odpowiednik Dadźbóg przetrwał, jako imię staropolskie, aż do progu czasów nowożytnych. W folklorze serbskim znany Dajboga i Dabę, którego jak pisze Gieysztor, Veselin Čajkanović rozumiał jako bóstwo naczelne, zarazem chtoniczne i solarne²⁴, które pod wpływem chrześcijaństwa zachowało swoją wielkość i równość z Bogiem chrześcijan. Dadźbogowi pomogła okoliczność uznawania go za boga narodowego, największego przyjaciela i pomocnika. Był on także największym bogiem martwych. Pierwotnie miał wygląd wilka. Wierzono, że pojawia się w obłoku i żyje sam daleko od ludzi. Jego funkcja, jeszcze gdy miał postać wilka, była ochrona bydła i gospodarność. O Dadźbogu istnieją mity, w których był on główną postacią w pieśniach narodowych²⁵.

Na ziemiach polskich na czele Olimpu Polan stał właśnie Dadźbóg, odpowiednik Swaroga, etymologicznie oznaczający *dawcę bogactwa, boga słońca czy boga żaru słonecznego upalnego lata*²⁶.

Gdy zaczynało dominować chrześcijaństwo naturalne było, że zmieniane były nazwy lub negowani byli bogowie o największym znaczeniu. Dadźbóg został nazwany diabłem²⁷.

Czarnobóg. Określenie statusu Czarnoroga jest trudne. Wzmianka o tym bogu ma miejsce w pismach Helmolda, który przedstawia go jako boga Słowian połabskich. Wielu badaczy uważa, że nie jest on oryginalnym słowiańskim bogiem tylko powstał pod wpływem chrześcijaństwa lub jest równy chrześcijańskiej postaci diabła²⁸. Jak uważa Bruckner, Czarnobóg i jego przeciwieństwo Białobóg, jako bóstwa zła i dobra istniały u Słowian połabskich ale powstały na końcu istnienia pogaństwa lub pod wpływem chrześcijaństwa o Bogu diabła lub pod wpływem nauki dualistycznej przybyłej ze wschodu. Zauważa, że na Kaszubach (północna Polska) nazwy Czarnoboga i Białoboga istnieją nadal (pisze to na przełomie XIX i XX wieku). Uważa on, że ani jeden ani drugi bóg nie należeli do bogów słowiańskich²⁹.

V. Čajkanović wskazuje, że wcale nie musimy przyjmować za Helmoldem, że jest on bogiem zła, gdyż swoją nazwę mógł dostać ze względu na swój materialny wygląd lub na miejsce, w którym mieszkał, tam gdzie jest mroczno i ciemno. Można go uznać za boga *dolnego świata, świata podziemi*. Ponadto w wielu panteonach bóstw różnych kultur zobaczyć można, że wiele jest *czarnych bóstw*, które są najpopularniejsze i najwyższej kategorii. W tym wypadku, za Czarnobogiem idzie jego przeciwieństwo Białobóg, jako bóg *świata górnego*. Świadczyć o tym może chociażby nazwa miejscowości Białobożnica w przedwojennej Polsce (obecnie Ukraina) czy Belbožice w Czechach. Stwierdza także, że bóstwo to było znane wszystkim słowianom a nie tylko lokalnie. Co więcej uważa, że ten stary serbski bóg może być odpowiednikiem późniejszego Archanioła³⁰.

Na koniec warto zwrócić uwagę na fikcyjnie wymyślonych bogów w polskim panteonie. Jak twierdzi A. Bruckner *Z mitologii polskiej nie ocalał ani najdrobniejszy ślad bezpośredni*. Mimo to możemy śledzić demonologię polską od piętnastego wieku po dzień dzisiejszy³¹. Jak przytacza za Janem Długoszem głównym bogiem był Jasse, Jassa – czyt. Jesza Jasza, ponieważ przypominał mu rzymskiego Jowisza – od niego, jako boga najwyższego, przychodziło powodzenie i dobra doczesne. Kolejnym był Lado czyt. Łado jako Mars – bóg wojny. Ilela jako Wenera, zwana też Dzidzilelą – bogini wesel i płodności. Nyja zamiast Tyja jako Pluton – bóg podziemi i strażnik dusz. Panteon ten jest jednak wymyślony, mimo to niektóre bożki Długosza wierzono do czasów Młodej Polski. Długosz pisał panteon w XV wieku, a po bogach polskich ślad zanikł już w X i XI wieku gdyż po-

gaństwo szybko ustąpiło chrześcijaństwu. Dlatego też, twierdzi Bruckner, szczególnie na Rusi i Pomorzu, *pytać należy, w co i jak Słowianie, a więc i nasi Polanie, wierzyli*³².

Niezgodność V. Čajkanovića i A. Brücknera co do istnienia Czarnoboga i Białoboga, kontrowersje związane z przyjęciem w ogólnym panteonie boga najwyższego czy wymyślenie bogów przez Jana Długosza jest dowodem na to, że ciężko jest naukowo określić hierarchie w panteonie bogów słowiańskich. Tezę ta potwierdzają też słowa polskiego etnologa Kazimierza Moszyńskiego: *zwyczajów i wierzeń ludowych nie zrekonstruujemy nigdy w granicach nauki, ani ich nie ożywimy*³³.

Summary: Author of an article presents gods in a Slavonic mythology such as: Świętowit, Rujewit, Welesa, Jarowit – Jaryło, Triglaw, Trojan, Swaróg, Swarozyc, Dadźbóg i Czarnobóg and try to analyse types of polytheism. Controversy which are connected with an existence of Czarnobóg (Black god) is showing on the base of ideas of A. Brückner and V. Čajkanović. First one claims that such kind of god had not exist and the second one writes that this god is an underground god. Additionally there are a lot of examples of today's names of places which has their root in names of a god. Moreover is adduce a pantheon of imaginary gods created by J. Długosz.

Key words: Slavonic gods, Slavonic religion, polytheism, Poland A.Brückner, V. Čajkanović.

Literature:

- A. Brückner, *Mitologia słowiańska i polska*, Warszawa 1985.
- Б. Чајкановић, *О врховном богу у старој српској религији*, Београд 1994.
- A. Gieysztor, *Mitologia Słowian*, Warszawa 1986.
- H. Łowmiański, *Religia Słowian i jej upadek*, Warszawa 1986.
- L. J. Łuka, *Wierzenia pogańskie na Pomorzu Wschodnim w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, Gdańsk 1973.
- A. Szyjewski, *Religia Słowian*, Kraków 2003.

Endnotes:

- ¹ A. Szyjewski, *Religia Słowian*, Kraków 2003, s. 94.
- ² *Ibidem*, s. 94-95.
- ³ *Ibidem*, s. 95-96.
- ⁴ *Ibidem*, s. 100-101. Zob. H. Łowmiański, *Religia Słowian i jej upadek*, Warszawa 1986.
- ⁵ A. Brückner, *Mitologia słowiańska i polska*, Warszawa 1985, s. 17-18.
- ⁶ Por. A. Gieysztor, *Mitologia Słowian*, Warszawa 1986, s. 45.
- ⁷ A. Szyjewski, *op. cit.*..., s. 43-46.
- ⁸ A. Gieysztor, *op. cit.*..., s. 49-50.
- ⁹ *Ibidem*, s. 51.
- ¹⁰ *Ibidem*, s. 58.
- ¹¹ *Ibidem*, s. 60-61.
- ¹² *Ibidem*, s. 87-88.
- ¹³ A. Szyjewski, *op. cit.*..., s. 88-89.
- ¹⁴ A. Gieysztor, *op. cit.*..., s. 89-91.
- ¹⁵ A. Szyjewski, *op. cit.*..., s. 101.
- ¹⁶ *Ibidem*, s. 106-107.
- ¹⁷ *Ibidem*, s. 108-111.
- ¹⁸ A. Brückner, *op. cit.*, s. 243-245.
- ¹⁹ A. Gieysztor, *op. cit.*..., s. 111-117.
- ²⁰ A. Szyjewski, *op. cit.* ..., s. 70-71.
- ²¹ *Ibidem*, s. 126 – 127.
- ²² *Ibidem*, s. 127-131.
- ²³ *Ibidem*, s. 134-136.
- ²⁴ *Ibidem*, s. 136-137. Por. A. Brückner, *op. cit.*..., s. 242 – 243. A. Szyjewski, *op. cit.*
- ²⁵ Б. Чајкановић, *О врховном богу у старој српској религији*, Београд 1994, s. 169 – 179.
- ²⁶ L. J. Łuka, *Wierzenia pogańskie na Pomorzu Wschodnim w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, Gdańsk 1973, s. 73-74.
- ²⁷ Б. Чајкановић, *op.cit.*, s. 180.
- ²⁸ *Ibidem*, s. 64.
- ²⁹ A. Brückner, *op. cit.*, s. 198-199.
- ³⁰ Б. Чајкановић, *op.cit.*, s. 64-75.
- ³¹ A. Brückner, *op. cit.*..., s. 220.
- ³² *Ibidem*, s. 222 – 235.
- ³³ L. J. Łuka, *op. cit.*, s. 7.